

Landelijke inventarisatie van Korhoenders gedurende het voorjaar van 1976 en 1977

H. Nijland en F. J. J. Niewold

De laatste jaren werden steeds weer alarmerende berichten vernomen over achteruitgang van het aantal Korhoenders. In vele terreinen werden zelfs al geen vogels meer waargenomen. Helaas beruften vele van deze berichten op losse en incidentele waarnemingen. Om een idee te krijgen wat er nu precies aan de hand is met onze Korhoenders, is het van belang om het populatieverloop te weten. Om deze reden begon het RIN een systematisch opgezette jaarlijkse landelijke inventarisatie, waarbij ervan uitgegaan werd dat het aantal baltende hanen in het voorjaar een goede indicator is voor het aantal dieren in de populatie. Bovendien zijn deze hanen in de meeste gevallen met enige kennis van zaken goed waarneembaar.

Ontwikkeling van de stand in het verleden

Teruggang van de stand is op zich niets nieuws, want al in 1750 was men bevreesd dat het Korhoen op de Veluwe zou uitsterven. Om deze reden stelde prins Willem V in de jaren 1767-1770 een jachtbeperking in. Of dit voldoende was valt te betwijfelen want Nozeman e.a. (De Beaufort 1912) en Ludwig (1894) noemen alleen Groningen, Drenthe en Overijssel als plaats van voorkomen. Beaufort tekent daarbij aan dat reeds in 1830 bij Elspeet op de Veluwe Korhoenders werden geschoten. Hieruit mogen we concluderen dat het Korhoen in de negentiende eeuw op de Veluwe zeldzaam was en in sommige delen waarschijnlijk helemaal niet meer voorkwam. In Utrecht en Noord-Holland kwamen in die tijd geen Korhoenders voor. Eygenraam (1965) meldt dat in 1899 voor het eerst in Utrecht en in 1901 in het Gooi Korhoenders werden waargenomen. Rond 1900 werden ook de heidevelden van Noord-Brabant in grote getalen bevolkt, hiervoor werden ze sporadisch waargenomen. Tussen 1910 en 1925 was het Korhoen plaatselijk vrij

talrijk en werden ze vooral op de Veluwe in grote groepen gezien. In de dertiger jaren werd op vele plaatsen een vermindering van het bestand merkbaar (Weyland 1977).

In de jaren 1948 t/m 1951 organiseerde Eygenraam landelijke korhoenderinventarisaties waarbij alle waarnemingen op voorgedrukte kaarten werden doorgegeven. Tevens stelde hij de tellers vragen over het voorkomen van water, vliegdennen en berken in het terrein. De aantallen werden in 1948 geschat op ongeveer 1500 en in 1950 nam dit toe tot plm. 1700. Eygenraam (1965) kwam tot de conclusie dat de teruggang van de korhoenderstand nauw samenhangt met het kleiner en ongeschikt worden van het leefgebied; Korhoenders hebben heide van verschillende hoogte nodig om te rusten, foerageren en te baltsen. Nadat op vele terreinen een vast maai- en/of brandschema toegepast werd, verbeterde de stand. Hij vermoedde dat deze in 1964/65 circa 3000 stuks bedroeg.

Uythoven (1971) organiseerde in 1971 een landelijke telling waarbij hij de stand aan de

De sterfte was het grootst onder de oudere hanen, gedurende het voorjaar en de zomer, dus juist tijdens en na de baltsperiode.

Foto: D. A. C. van den Hoorn.

Voor een landelijke telling zijn vaste waarnemers nodig die in de baltstijd op de, vaak traditionele, baltsplaatsen de hanen tellen. Foto: Dominique Arnhem.

hand van tellingen schatte op ca. 1500 Korhoenders.

De huidige inventarisatie

Voor een landelijke telling zijn vaste waarnemers nodig die in de baltstijd op de vaak traditionele baltsplaatsen de hanen tellen. De hennen zijn door hun teruggetrokken levenswijze en hun goede schutkleur veel moeilijker waar te nemen en komen alleen voor de paring op de baltsplaats.

In 1976 werd begonnen met de opbouw van een net van betrouwbare waarnemers. Als gevolg van de aanvangsmoeilijkheden werden toen niet alle gebieden geteld zodat de gegevens aangevuld werden met de gegevens van de Stichting Ornithologisch Veldonderzoek Nederland (SOVON). Op grond van deze gegevens werd de stand in het voorjaar van 1976 op 400 tot 460 hanen geschat (Weyland 1977).

In april-mei 1977 kon in alle terreinen waar Korhoenders voorkomen of voorkwamen waargenomen worden en in 94 gebieden werd minimaal twee keer geteld, en wel een maal aan het begin van de avond en een maal in de vroege ochtend. Gevraagd werd de hanen zowel op de baltsplaatsen als verspreid voorkomend te tellen en deze te omschrijven als territoriale of niet-territoriale hanen. Bij het uitwerken van de telformulieren bleek dat vele waarnemers problemen hadden met het begrip wel of niet territoriaal en daarom zijn deze begrippen niet in de resultaten verwerkt.

Daarnaast werd gevraagd één schatting van de totale stand te vermelden. Het tellen van hennen bleek zoals verwacht erg moeilijk

en het betrof meest incidentele waarnemingen op baltsplaatsen of tijdens het foerageren. Wel viel op dat sommige waarnemers het aantal hennen groter schatte dan het aantal hanen.

Het aantal baltsende hanen in het voorjaar 1977

Provincie	♂♂	Aantal terreinen
Friesland	32	1
Drenthe	27	9
Overijssel	33	8
Gelderland	62	12
Noord-Holland	2	1
Noord-Brabant	122	23
Limburg	6	3
Totaal	284	57

In totaal werden in 57 gebieden Korhoenders waargenomen. De omschrijving van een waarnemingsgebied kwam niet altijd overeen met een populatie. Zo werd bijvoorbeeld het „Kroondomein" als één waarnemingsgebied gerekend terwijl Korhoenders daar toch op drie plaatsen voorkomen. Het totaal van 284 hanen is een minimumaantal en het werkelijke aantal kan dus hoger zijn. Ten opzichte van 1976 is het aantal hanen in één jaar ondanks betere tellingen met zeker honderd gedaald. Deze teruggang werd bovendien in bijna alle terreinen waargenomen. Ook blijkt uit de in 1976 gehouden enquête dat sinds 1975 de Korhoenders uit 15 gebieden verdwenen, waardoor de overgebleven populaties sterker geïsoleerd werden. De grootste teruggang werd waargenomen in Drenthe, Overijssel en Gelderland. In Utrecht zijn de Korhoenders waarschijnlijk geheel verdwenen en in Noord-Brabant lijkt het aan-

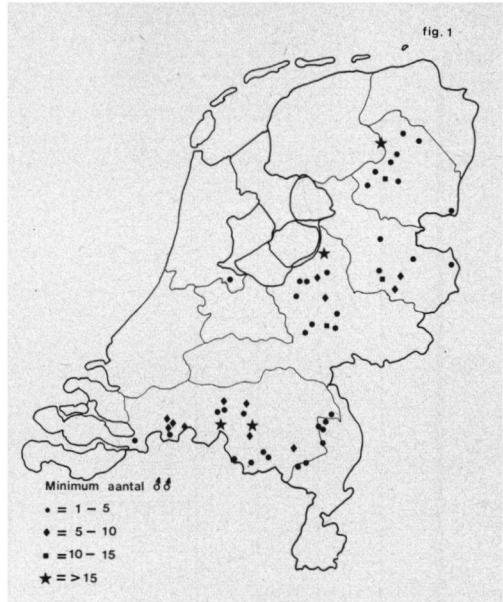
tal gebieden en het aantal Korhoenders het meest stabiel te zijn.

Landelijk gezien kan de conclusie getrokken worden dat de laatste tien jaar de korhoenderstand sterk is achteruitgegaan, en wel in die mate dat door de isolatie verschillende populaties op de rand van hun bestaansminimum zijn geraakt.

Wat zijn de oorzaken van de teruggang?

Nadat op vele terreinen een intensief heidebeheer werd gevoerd met maaien en branden, verbeterde de korhoenderstand aanzienlijk (Eygenraam 1965). Helaas blijken deze beheersmaatregelen, die ook nu nog in de meeste terreinen worden toegepast, de laatste jaren niet meer voldoende. Betekent dit dat de situatie veranderd is? Voor velen is het zonder meer duidelijk: predatoren zoals vos, kleine roofdieren, Havik, kraaien en Eksters spelen een rol en de toenemende recreatie verstoort de Korhoenders en hun nesten. Maar wat de rol van predatoren betreft kan net als Eygenraam (1965) gesteld worden dat er in vele terreinen waar de Korhoenders verdwenen of achteruitgingen, weinig of geen predatoren voorkomen terwijl ook het omgekeerde werd vastgesteld. Predatie kan plaatselijk wel van belang zijn maar kan niet een algemene oorzaak van de teruggang zijn.

In 1977 waren er nog drie terreinen met meer dan 20 hanen namelijk, het Fochteloërveen op de grens van Friesland en Drenthe, de Oldebroekse en Doornspijkse Hei op de Noord-Veluwe en de Rechte Hei in Noord-Brabant (fig. 1). De korhoenderpopulatie rondom het Fochteloërveen wordt reeds vanaf 1964 ten behoeve van gedragsonderzoek bestudeerd. Doordat jaarlijks een groot deel van het hanenbestand wordt gevangen en

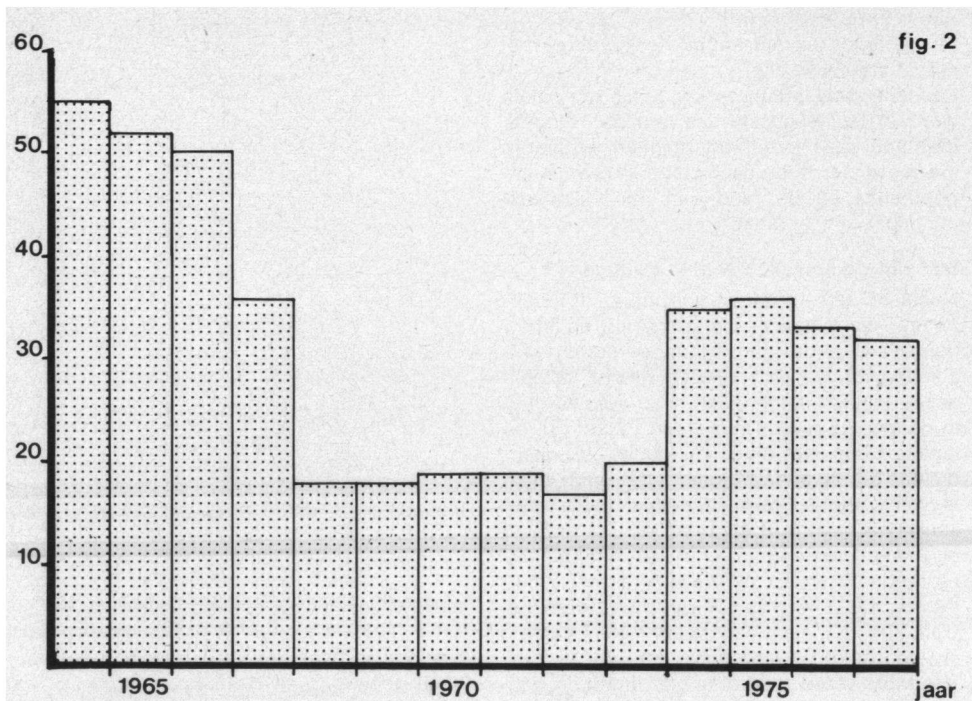

Verspreiding van de Korhanen, voorjaar 1977.

gemerkt is over het aantalsverloop veel bekend geworden en beschreven door De Vos & Kruyt (1976) (fig. 2). Er werd een gemiddelde jaarlijkse mortaliteit van 29% gevonden wat laag genoemd mag worden. Ofschoon van de hennen veel minder gegevens verzameld werden, bestaat de indruk dat ook hier een zelfde of iets lagere mortaliteit optrad. De sterfte was het grootst onder de oudere hanen, gedurende het voorjaar en de zomer, dus juist tijdens en na de baltsperiode. Het percentage jonge hanen dat gemiddeld jaarlijks in september wordt waargenomen, bedroeg 25%, dat een gering broedsucces betekent. Wanneer we de aantallen hanen in september over de verschillende jaren bekijken blijken er twee pie-

Uitwerpselen van het Korhoen, Hoorneboegse Heide, Hilversum Zuid, 25 maart 1977.
Foto: Jaap Taapken.

Aantal hanen in september in de populatie van het Fochtelooërveen (naar De Vos & Kruijt).

ken te zijn. Juist voor en gedurende die pieken was de reproductie aanmerkelijk hoger, namelijk 31 % in 1964, en in 1973 en 1974 respectievelijk 40 en 50 %.

Ook in andere terreinen waar het aantal hanen door ons over langere tijd werd gevolgd en de stand achteruitging, werd jaarlijks slechts een gering aantal jonge hanen waargenomen. Dit zou kunnen betekenen dat een gering broedsucces wel eens een belangrijke

factor kan zijn. Waarom de reproductie in sommige gevallen plotseling weer hoger kan zijn, is nogal raadselachtig, maar wordt in de literatuur regelmatig gesignaleerd.

In figuur 2 valt verder op dat de laatste piek minder groot is dan in 1964. Dit zou er op kunnen wijzen dat ook hier een geleidelijke achteruitgang plaats heeft.

Voor hun voedsel zijn de Korhoenders voor een belangrijk deel aangewezen op de cultuurgronden rondom het Fochtelooërveen. Het is opmerkelijk dat deze gronden de laatste jaren als gevolg van ruilverkaveling, grondverbetering, ontwatering en schaalvergroting een geheel ander aanzien hebben gekregen. Dit kan zeker voor het Korhoen van betekenis zijn.

De Oldebroekse en Doornspijkse Hei is een voor het publiek volledig afgesloten gebied waar de artillerie dagelijks schietoefeningen houdt. Door het gevoerde beheer is er een grote diversiteit in het voedselaanbod en de heide is kleinschalig in verschillende hoogten met veel solitaire berken en berkensingels. Tevens is er in de omliggende bossen veel jonge aanplant. De Korhoenders foerageren er niet op cultuurgronden maar blijven het gehele jaar op en rondom deze heideterreinen.

De Rechtse Hei bij Tilburg heeft een oppervlakte van ca. 250 ha en is volledig voor het

De teruggang van de hanen werd op bijna alle terreinen vastgesteld.
Foto: D. A. C. van den Hoorn.

De beheersmaatregelen, welke vroeger de korhoenderstand aanzienlijk verbeterde, zijn gedurende de laatste jaren niet meer voldoende. Foto: Dominique Arnhem.

publiek opengesteld. Het terrein is in gebruik als militair oefenterrein en verder vinden er nog tal van bezigheden plaats zoals bromfietscrossen, het oefenen met modelvliegtuigjes, trimmen, paardrijden, het uitlaten van honden, training van politiehonden etc.

Kleine roofdieren, kraaien en Eksters komen er voor, terwijl vossen er geen vaste woonplaats hebben. De heide maakt een onverzorgde indruk, maar toch is er de laatste jaren veel aan heidebeheer gedaan.

Wij kunnen ons afvragen wat de gunstige factoren zijn die een stand van meer dan 20 hanen toelaat. De heide voldoet zeker aan

de door Eygenraam (1965) gestelde eisen wat betreft de kleinschalig afwisselende hoogte. Verder is het een glooiend terrein met solitaire berken en vliegdennen met tot de grond afhanginge takken, voor beschutting tegen wind, regen en zon. Dagelijks blijken de Korhoenders te foerageren op de omringende cultuurgronden die voornamelijk bestaan uit vochtige weilanden langs een beekdal. Mechanische bewerking en onkruidbestrijding komen weinig voor en de Korhoenders vinden hier nog de zo nodige afwisseling van grassen, onkruiden en insecten. Dat dit van belang is, bleek uit het

Het broedsucces zou wel eens een belangrijke factor kunnen betekenen bij de achteruitgang van het Korhoen. Baltsplaats, Esch (N.B.), april 1977. Foto: Ad de Weijer.

onderzoek van Klooster (1974) in het Fochteloërveen. Hij constateerde een voorkeur voor weilanden met een gevarieerde samenstelling. Ook Hak (1976) concludeert naar aanleiding van een onderzoek in Overijssel dat een geschikt korhoenderterrein gekenmerkt wordt door afwisseling in vegetatie en variatie in ontwikkelingsstadia van de heide. Uit dit overzicht van de drie terreinen is het moeilijk om eensluidende factoren te achterhalen. Een gevarieerd voedselaanbod lijkt echter van belang. Op de Oldebroekse en Doornspijkse Hei is een grote diversiteit in het voedselaanbod met veel dekking naast kanongebulder maar zonder recreanten. Recreatie wordt op de Rechtse Hei in allerlei vormen beoefend maar wel kunnen de Korhoenders op de landbouwgronden nog diversiteit in voedselaanbod vinden.

● H. Nijland & F. J. J. Niewold, Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Kemperbergerweg 87, Arnhem.

LITTERATUUR:

- Beaufort, L. F. de (1912): Over de verspreiding van het korhoen (*Lyrurus tetrix* (L.)) in Nederland. *Ardea* 1.
- Brull, H. (1961): Zur biologischen Bedeutung des Balzverhaltens der Birkhähne. *International Union of Game Biologists*. September 1961.
- Eygenraam, J. A. (1949): Korhoenders vroeger en nu. *Nederlandse Jager*. 53: 619-621.
- Eygenraam, J. A. (1949): Korhoenders vroeger en nu. *Nederlandse Jager*. 54: 7-8.
- Eygenraam, J. A. (1949): Korhoenders vroeger en nu. *Nederlandse Jager*. 54: 135-136.
- Eygenraam, J. A. (1965): Ecologie van het korhoen. *ITBON meded.* nr. 66.
- Hak, J. (1976): Oecologisch onderzoek aan korhoenderpopulatie van de Sallandse heuvelrug en Wierdense Veld. Intern RIN-rapport p. 1-72.
- Klooster, van J. (1974): Intern rapport RU Groningen.
- Kruyt, J. P. (1962): Korhoender I. *Levende Natuur*, 65: 145-156.
- Kruyt, J. P. (1962): Korhoender II. *Levende Natuur* 65: 181-195.
- Ludwig, A. (1894): *Das Birkwild*.
- Yythoven, I. (1971): De korhoenderstand 1971. *Nederlandse Jager* 76 (23): 818/819.
- Vos, de J. & J. P. Kruyt (1976): *Vogels van Friesland*. Deel II: 366-377.
- Weyland, W. A. (1977): Korhoenders en terreinbeheer. *Bosbouwvoorlichting* 16 (6): 78-80.

Meer slachtoffers van slecht weer op 3 januari 1978

In aansluiting op het artikel in *Het Vogeljaar* 26 (2): 59-61 en de aanvullende mededelingen in *Het Vogeljaar* 26 (3): 133 kunnen we nog melden dat bij de Hollandse brug bij Muiderberg op 3 januari 1978 in het totaal 21 vogels werden gevonden en wel Tafel-eenden, Kuifeenden, Wilde Eenden, Smienten, Meerkoeten en een Fuut (F. de Meyer). Gezien de aanwezigheid van een 'lage' hoogspanningsmast is 'aanvaring' hier niet uitgesloten. Na het ongeluk spoelden de dieren aan.

Aan de buitenzijde van de Oostvaardersdijk (Zuidelijk Flevoland) bij het gemaal De Blocq van Kuffeler werden op 4 januari 1978 ook een aantal vogels gevonden één meter boven de waterlijn. Enkele onderzochte dieren vertoonden borstwonden (W. B. & J. C. H. Janssen).

Ten slotte werden te Axel in de Beoosten-Benoorden Polder 50-60 Kolganzen en een onbekend aantal eenden gevonden. De dieren lagen alle in een weiland waar wel meer ganzen worden gezien. De dieren werden

In het Fochteloërveen is door de grootte van het veen nog rust maar veranderde landbouwmethoden op de omliggende foerageergronden hebben mogelijk al een negatieve invloed. In vele terreinen zijn de Korhoenders nog steeds voor hun voedsel in belangrijke mate aangewezen op de omliggende cultuurgronden. Het zal duidelijk zijn dat door de recente ontwikkelingen in de landbouw goede foerageergebieden voor het Korhoen schaars zijn geworden.

Hoe we ons een mogelijk effect van dit veranderde voedselaanbod op de populatie moeten voorstellen is nog niet duidelijk. Onderzoek gericht op effecten van kwaliteit en kwantiteit van het voedselaanbod op het broedsucces is dringend nodig. De jaarlijkse inventarisatie kan hierbij een belangrijke steun betekenen.

voor de consumptie bestemd (Th. Kramer).

- Drs. Th. Smit, Centraal Diergeneeskundig Instituut, afdeling Plumvieziekten, Oude Rijkstraatweg 43 (postbus 43), Doorn.

Verslag Vogelstudie 1977

Het 14e Verslag Vogelstudie over het jaar 1977 van het Contactorgaan voor Vogelstudie (gestencild, 104 pagina's) is zojuist verschenen. Het aantal organisaties, dat thans deel uitmaakt van het 'Contactorgaan' en in het adressenbestand is opgenomen, bedraagt thans 130 organisaties (w.o. 4 Belgische organisaties). Het is bijzonder netjes uitgevoerd en bevat vele waardevolle gegevens, zoals de werkzaamheden van de verschillende groepen in 1977 en de inhoud van de vele regionale mededelingbladen. De jaarlijkse contactvergadering zal worden gehouden op zaterdag 16 december 1978 te Utrecht

Het verslag is kosteloos verkrijgbaar bij J. Steenman, Willibrordweg 1, 3911 CC Rhenen, tel. 08376-3015, voor hen die zich met de organisatorische kant van de vogelstudie bezighouden of daarin zijn geïnteresseerd.